

Trial by media

View metadata, citation and similar papers at core.ac.uk

brought to you by CORE

provided by Leiden Unive

G.N.G. Vanderveen[■]

Criminaliteit is een populair onderwerp in (nieuws)media. De meeste mensen hebben geen directe ervaring met criminaliteit of het strafrechtelijk systeem, maar verkrijgen hun informatie, ideeën en oordelen uit verhalen van andere mensen en uit de woorden en beelden van de (nieuws)media. Media reflecteren thema's en problemen die spelen in de samenleving. Tegelijkertijd construeren media deze thema's ook: niet zelden wordt een probleem op de maatschappelijke en politieke agenda gezet door berichten in de media. Mediaberichten hebben dus reële consequenties en leiden zo weer tot verhalen op straat, in de politiek, of in het bestuur.

In dit stuk presenteer ik een model dat individuele reacties op berichten over incidenten in kaart brengt. Processen van stereotypering en ook stigmatisering van de 'hoofdrospelers' van incidenten, met name in nieuwsmedia, zijn daarbij evident. Het model vloeit voort uit verschillende theoretische perspectieven, die gemeen hebben dat ze criminaliteit en andere sociale problemen niet objectivistisch maar subjectivistisch benaderen. Sociale problemen worden dus bestudeerd als fenomenen die het resultaat zijn van claims over problematische sociale omstandigheden.¹ Het zwaartepunt van dit artikel ligt bij de hoofdrospelers in criminele incidenten, de slachtoffers en daders. Voor de manier waarop zij geconstrueerd worden, wordt voortgebouwd op framing-theorie en sociale constructie. Niet de objectieve ernst van een incident is daarbij van belang, maar de constructie van het probleem, de discussies en de verhalen daarover, die bepalen hoe mensen reageren, en hoeveel maatschappelijke onrust bijvoorbeeld veroorzaakt wordt.² Of een incident werkelijk gebeurd is, doet aan de gevolgen die verhalen en berichtgeving kunnen hebben niets af.

Verhalen over incidenten hebben consequenties voor de oordelen over het als zodanig gepresenteerde slachtoffer en de dader. Iemand kan als een stereotype dader gepresenteerd worden, en zo worden gestigmatiseerd dat publieke veroordeling voor de hand ligt. Het model geeft vier mogelijke processen en de daarmee gepaard gaande reacties op berichten over incidenten weer. Na een korte schets van het theoretisch perspectief zal ik dit model beschrijven en illustreren met voorbeelden van incidenten (zoals) die gepresenteerd zijn in diverse media.

■ Dr. Gabry Vanderveen is werkzaam als universitair docent Criminologie bij het Instituut voor Strafrecht & Criminologie aan de Universiteit Leiden.

1 J. Best. *Social problems*, Londen: W.W. Norton & Company 2007.

2 Best 2007; P.H. Jenkins, 'Failure to launch. Why do some social issues fail to detonate moral panics?', *British Journal of Criminology* 2009, 1, p. 35-47.

1 INFORMATIE OVER INCIDENTEN: FRAMING EN SOCIALE CONSTRUCTIE

Dit stuk bouwt voort op framingtheorie en het sociale-constructieperspectief. Framing van onderwerpen, door media maar ook door verhalen van mensen onderling, houdt kort gezegd in dat hoe iets gepresenteerd wordt, invloed heeft op oordelen en keuzes over een onderwerp. Framing theory suggereert dat framing de essentie van een onderwerp naar voren brengt, en daarmee meteen de oplossing of aanpak; een frame geeft dus richting. Door de manier waarop een incident of fenomeen gepresenteerd wordt, onder andere met retorische stijlmiddelen, worden bepaalde interpretaties bevorderd en andere juist afgeremd. Een van de grondleggers van de theorie, Goffman, stelt dat frames verwijzen naar “schemata of interpretation” die het mogelijk maken dat mensen snel en efficiënt “locate, perceive, identify, and label” gebeurtenissen en fenomenen, waardoor deze een bepaalde betekenis krijgen en zo gestructureerd en georganiseerd worden.³

Een bekend voorbeeld is het frame War on terror. War on terror impliceert, veel meer dan de term criminaliteit bijvoorbeeld, vijandelijke groepen, landen en staten, een continue dreiging die veel maatregelen rechtvaardigt. Een dergelijk frame suggereert dat de oplossing gelegen is in militair optreden (bombarmenten, invasie, soldaten) en legitimeert verregaande bevoegdheden voor overheden.⁴ Dit frame blijkt overweldigend gereproduceerd in de nieuwsmedia, ook visueel,⁵ en maakt het beleid onbetwistbaar: de war on terror wordt een ‘taken-for-granted common-sense notion’.⁶

Een ander voorbeeld van frames is door het uitgebreide onderzoek van Van Gorp⁷ naar berichtgeving over asielzoekers in (vooral) Vlaamse en Waalse dagbladen. Onder een frame verstaat hij “een standvastige, meta-communicatieve boodschap die het structurerende denkbeeld weergeeft dat

3 E. Goffman, *Frame Analysis: An essay on the organization of experience*, Cambridge: Harvard University Press 1974, p. 21.

4 G. Lakoff, *Don't think of an elephant!: know your values and frame the debate*. London: Chelsea Green Publishing 2004. Zie bijvoorbeeld p. 42, 56; N. Nagar, ‘Who is Afraid of the T-word? Labeling Terror in the Media Coverage of Political Violence Before and After 9/11’, *Studies in Conflict & Terrorism* 2010, 6, p. 533-547; K. Callahan, M.J. Dubnick & D. Olshfski, ‘War narratives: Framing our understanding of the war on terror’, *Public Administration Review* 2006, 4, p. 554-568; J. Zhang ‘Beyond anti-terrorism: Metaphors as message strategy of post-September-11 U.S. public diplomacy’, *Public Relations Review* 2007, 1, p. 31-39; S.C. Lewis & S.D. Reese, ‘What is the war on terror? Framing through the eyes of journalists.’ *Journalism & Mass Communication Quarterly* 2009, 1, p. 85-102; S.D. Reese & S.C. Lewis, ‘Framing the War on Terror’, *Journalism* 2009, 6, p. 777-797.

5 R.K. Popp & A.L. Mendelson, ‘“X”-ing out enemies: Time magazine, visual discourse, and the war in Iraq’ *Journalism* 2010, 2, p. 203-221; M. Griffin, ‘Picturing Americas ‘War on Terrorism’ in Afghanistan and Iraq’, *Journalism* 2004, 4, p. 381-402; C.R. Schwalbe, B.W. Silcock & S. Keith, ‘Visual framing of the early weeks of the US-led invasion of Iraq: Applying the master war narrative to electronic and print images’, *Journal of broadcasting & electronic media* 2008, 3, p. 448-465.

6 Reese & Lewis 2009.

7 B. van Gorp, *Framing asiel: indringers en slachtoffers in de pers*, Leuven: Acco 2006.

een nieuwsbericht samenhang en betekenis verleent.”⁸ Uit zijn analyse blijkt dat er empirisch duidelijk twee dominante frames zijn te onderscheiden in asielberichtgeving: nieuwkomers worden gepresenteerd als ‘allemaal onschuldige slachtoffers’, of juist als ‘allemaal indringers’. Het slachtoffer-frame refereert aan de morele plicht om hulpeloze, angstige medemensen (‘vluchtelingen’) te helpen en maakt daarbij bijvoorbeeld gebruik van foto’s van lijken van illegale vreemdelingen op Spaanse stranden, van gezinnen, vrouwen en kinderen. Het indringer-frame toont rijen wachtende asielzoekers en mannen uit het Oostblok; veelal worden metaforen gebruikt die verwijzen naar water en vloed (‘vloedgolf’, ‘toestromen’).⁹ In asielberichtgeving binnen het indringer-frame is de nieuwkomer een vreemdeling, een bedreiging, iemand die profiteert.

Net als Van Gorp doet, wordt hier uitgegaan van actieve lezers, die selectief met berichtgeving omgaan. Met behulp van informatie uit onder andere de massamedia zal de lezer zich een beeld vormen van de realiteit: interactie en (her)interpretatie zijn daarbij evident. Dat de betekenis van de realiteit, fenomenen en concepten, niet vaststaat, maar dynamisch is, past goed bij het sociale-constructieperspectief. Begrippen als terrorisme, criminaliteit, asielzoeker, slachtoffer en dader zijn als concept en in hun betekenis niet onvermijdelijk, maar het product van “historical events, social forces, and ideology”.¹⁰ Begrippen en betekenissen staan dus niet vast; deze verdwijnen of worden geïntroduceerd (e.g. zure regen, stalking, loverboys, viaductvandalen, poederbrieven). Ook staat de betekenis van die begrippen niet vast, maar zijn ze afhankelijk van context, tijd en plaats, en bijvoorbeeld ook hoe een fenomeen geframed wordt. Hieronder zullen bij de beschrijving van het model daar een aantal voorbeelden van worden gegeven.

2 MODEL: INFORMATIE OVER INCIDENTEN EN DE GEVOLGEN DAARVAN

Figuur 1 presenteert het algemene mechanisme dat incidenten, de verhalen daarover en de reacties daarop aan elkaar verbindt. De reacties op verhalen over incidenten zijn afhankelijk van vier verschillende sociale vergelijkingsprocessen die in tabel 1 verder worden uitgewerkt. Het beschrijft de reacties van mensen op verhalen over incidenten. In een samenleving, net als in een faculteit, een schoolklas of een gezin, zullen incidenten plaatsvinden: er gebeuren positieve en negatieve dingen. De oogst van de walnotenboom kan bijvoorbeeld bijzonder goed zijn in een bepaald jaar; of de hoogleraar van een afdeling gaat op reis naar Indonesië. Deze gebeurtenissen zullen niet de landelijke media halen, en mogelijk ook de lokale media niet. Wel

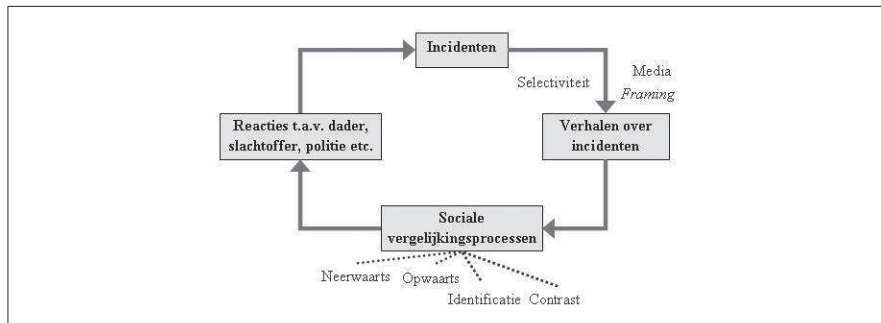
---

8 Van Gorp 2006, p. 46.

9 Vergelijk in Nederland: ‘de moslim- tsunami’ of de ‘tsunami van islamisering’ waar PVV-voorman Geert Wilders aan refereert sinds eind 2006.

10 Hacking 1999, p. 2.

kunnen deze gebeurtenissen, incidenten, leiden tot verhalen, maar dat hoeft niet. Niet elk incident of gebeurtenis wordt dus een verhaal.¹¹

Figuur 1. Globaal model dat mechanisme en verschillende reacties in kaart brengt

Hier ligt de focus op incidenten tussen mensen die al dan niet gekwalificeerd kunnen worden als criminaliteit. Ook deze incidenten komen niet allemaal terecht in verhalen: sommige slachtoffers van bijvoorbeeld seksueel misbruik in katholieke internaten hebben daar nooit over gesproken, maar komen nu met hun verhaal naar buiten. Incidenten waar wel over gesproken wordt, komen ook lang niet allemaal in mediaberichtgeving terecht: niet elk incident voldoet aan de nieuwswaardecriteria, en slechts een klein deel groeit uit tot een high profile case.¹²

Deze verhalen over incidenten hebben consequenties voor de oordelen die mensen hebben over het als zodanig gepresenteerde slachtoffer en de dader. Om deze reacties te begrijpen, is de sociale vergelijkingstheorie relevant. Deze stelt dat mensen zichzelf op verschillende manieren vergelijken met anderen. Opwaarts met anderen die beter af zijn op een bepaalde vergelykingsdimensie; die bijvoorbeeld meer geld hebben, of gezonder zijn, of mooie reizen maken. Of neerwaarts: de 'vergelijkingsander' is dan slechter af. Wanneer de vergeljkingsander slachtoffer of dader is, ligt neerwaartse vergelijking voor de hand: slachtoffer of dader zijn immers niet wenselijk.¹³ Daarnaast kunnen mensen zich identificeren dan wel contrasteren met de vergeljkingsander.¹⁴ Identificatie betekent dat iemand zich nabij of verwant voelt aan de ander, of de situatie van de ander als mogelijke (toekomstige) situatie voor zichzelf ervaart.¹⁵ In reactie op verhalen over criminele incidenten kunnen mensen zich op vier manieren contrasteren dan wel iden-

11 H. Molotch & M. Lester, 'News as Purposive Behavior: On the Strategic Use of Routine Events, Accidents, and Scandals', *American Sociological review* 1974, 2, 101-112.

12 S. Chermak, *Victims in the News: Crime and the American News Media*, Boulder, CO: Westview Press 1995.

13 T.A. Wills, 'Downward comparison principles in social psychology', *Psychological Bulletin* 1981, p. 245-271.

14 Buunk & Ybema 1997.

15 Zie Carmona et al. 2008.

tificeren met slachtoffer en dader. Deze vier reacties corresponderen met vier frames (tabel 1).

Tabel 1. Identificatie en contrast met slachtoffer en dader: vier verschillende typen reacties

		Dader	
		Identificatie	Contrast
Slachtoffer	Identificatie	Tragedie Verontschuldigde omstandigheden; onvrijwillig; ongeluk/samenloop van omstandigheden "Hij kon er niets aan doen"	Moral outrage Prototypes; populaire representaties "Hij is een monster" (Dutroux, Fritzl)
	Contrast	Blaming the victim Gerechtvaardigde eigenrichting; zelfverdediging; noodzaak "Ik zou hetzelfde hebben gedaan"	Afzijdigheid Criminele afrekeningen "Laat ze elkaar maar afmaken"

Het model verklaart reacties als het toeschrijven van schuld en verantwoordelijkheid, punitiviteit en oordelen over gepaste straffen. Niet iedereen zal altijd op dezelfde manier omgaan met informatie over daders en slachtoffers: de ene persoon kan zich in een bepaald geval bijvoorbeeld meer verwant voelen aan het slachtoffer dan een ander en zich dus eerder identificeren met het slachtoffer. Daar komt nog bij dat mensen over het algemeen geneigd zijn te denken dat de wereld rechtvaardig is (just world belief): gezonde mensen willen denken dat de wereld rechtvaardig, veilig en voorspelbaar is, en wanneer informatie dit idee bedreigt, zullen mensen geneigd zijn deze informatie zó te interpreteren, dat het idee van een rechtvaardige wereld gehandhaafd kan blijven.¹⁶ De waarschijnlijkheid van identificatie en contrast kan experimenteel gemanipuleerd worden,¹⁷ en ook de manieren waarop media informatie presenteren (frames die gebruikt worden) zullen in veel gevallen identificatie dan wel contrast waarschijnlijker maken of uitlokken. Een asielzoeker kan als hulpeloos, onwetend slachtoffer gepresenteerd worden (slachtoffer-frame), of als een profiteur die misbruik maakt van onze sociale voorzieningen (indringer-frame).¹⁸ Niet iedereen zal zich op een zelfde manier vergelijken met de dader of het slachtoffer. Ook is het mogelijk dat bijvoorbeeld eerst identificatie met slachtoffer en contrast met de dader optreedt, maar door

¹⁶ Lerner 1980.

¹⁷ Zie bijvoorbeeld Aguiar et al. 2008; C.L. Hafer & L. Bègue, 'Experimental research on just-world theory: Problems, developments, and future challenges.' *Psychological Bulletin* 2005, p. 128-167.

¹⁸ Zie Van Gorp 2006.

meer informatie over gedrag of persoonskenmerken van het slachtoffer (of dader) kan dit omslaan. De vier verschillende processen worden hieronder kort beschreven en geïllustreerd met voorbeelden.

Identificatie met slachtoffer en contrast met dader

Wanneer mensen zich contrasteren met de dader; denken zij dat hij heel anders is dan zij, misschien zelfs niet eens menselijk maar veeleer een monster of beest. De dader wordt voorgesteld als groot, sterk en slecht: “a human being close to not being one”.¹⁹ (tabel 1). Het slachtoffer, dat identificatie oproept, is een zogenoemd ideaal slachtoffer: iemand die direct (h)erkend wordt als slachtoffer. Het ideale slachtoffer is “a person or a category of individuals who – when hit by crime – most readily are given the complete and legitimate status of being a victim”.²⁰ Andere potentiële slachtoffers verdienen die status niet of niet volledig, omdat ze het ‘ernaar gemaakt hebben’. Dit onderscheid tussen ‘echte’ en ‘slechte’ slachtoffers²¹ wordt bepaald door een aantal kenmerken: het ideale slachtoffer is zwak en kwetsbaar, voerde een respectabele activiteit uit en bevond zich op een plek waarvan het haar niet kwalijk genomen kan worden dat zij daar was. De beestachtige dader en het ideale slachtoffer kennen elkaar niet. Het slachtoffer is dus veel zwakker dan de dader, maar heeft desondanks de juiste voorzorgsmaatregelen genomen en zichzelf zoveel mogelijk beschermd en verdedigd. Zij doet niets wat de normen voor gepast gedrag overschrijdt. Wanneer mensen op geen enkele manier gelegenheid hebben om het slachtoffer verantwoordelijk te stellen voor het gebeurde, zoals bij ideale slachtoffers, dan zullen zij meer verdriet en woede ervaren en bereidwilliger zijn om te helpen of te protesteren.²²

In de mediaberichtgeving over de zaak Dutroux, die zelf wel “het beest van België” is genoemd, voldeden de zes ontvoerde meisjes aan deze kenmerken. De berichtgeving in (vooral de traditionele) media over de vermissing van Natalee Holloway benadrukt de ideale slachtofferkenmerken, en tegelijkertijd de monsterlijke daderkenmerken van Joran van der Sloot.²³ Vooral de berichtgeving van misdaadverslaggever Peter R. de Vries is daarbij zeer invloedrijk en stigmatiserend: er zullen in Nederland nauwelijks mensen te vinden zijn die níet denken dat Holloway dood is en dat Van der Sloot daar tenminste iets mee te maken heeft. Zijn beelden van een rokende Van der Sloot, met petje, zijn veelvuldig gerepliceerd in de media. Ook zonder empirisch onderzoek is de stigmatiserende en invloedrijke berichtgeving

19 Christie 1986, p. 26.

20 Christie 1986, p. 18.

21 P. Burger & G. Vanderveen, *Tijdschrift voor Criminologie* 2010.

22 Zie M. van Zomeren & H.F.M. Lodewijkx, ‘Motivated responses to ‘senseless’ violence: Explaining emotional and behavioural responses through person and position identification’ *European Journal of Social Psychology* 2005, 6, p. 755-766.

23 Koetsenruijter & Vanderveen 2009/2010 Rhetoric in society.

gesignaleerd: journalist Karl Hammer Kaatee noemt de uitzending van Peter R. de Vries een voorbeeld van lynch-TV. In de televisieuitzending wordt verslag gedaan van een “undercover operatie” waarbij Joran van der Sloot met een verborgen camera in een auto was gefilmd werd hij duidelijk als dader gepresenteerd en is daarmee op de stoel van de rechter gaan zitten. Volgens Hammer Kaatee is De Vries te ver gegaan “door er bij een miljoenenpubliek twee uur lang op te hameren dat Joran van der Sloot schuldig was”.²⁴

Identificatie met dader én slachtoffer

Identificatie met zowel het slachtoffer als de dader verwijst naar een tragedie (zie tabel 1), wanneer de persoon bijvoorbeeld niet vrijwillig heeft gehandeld onder de gegeven omstandigheden of geen andere mogelijkheid zag (Fletcher 1974: 1306). De omstandigheden werken verontschuldigend; zij maken de persoon minder schuldig, minder verantwoordelijk waardoor reacties eerder empathisch zullen zijn jegens zowel dader als slachtoffer. Dit sluit in sommige gevallen aan bij de juridische schulduitsluitingsgronden (excuses): het kan niet aan de dader worden verweten. Het tragische gebeuren wordt in de media bijvoorbeeld gepresenteerd als ongeluk of ongeval, als verdrietige samenloop van omstandigheden.

Zo luidt de kop van een krantenbericht in *De Gelderlander* “Twee maal ‘levenslang’ na ongeluk vrachtauto”.²⁵ Door in de kop het gebeuren te presenteren als ongeluk wordt de vrachtwagenchauffeur, die vervolgd wordt als dader, minder verantwoordelijk gemaakt. Het krantenbericht luidt verder:

Aan de ene kant een meisje van negen jaar dat waarschijnlijk ook psychisch, maar in ieder geval lichamelijk haar leven lang littekens overhoudt aan een ongeluk dat haar bijna twee jaar geleden overkwam.

[...]

En aan de andere kant de bijna 52-jarige vrachtwagenchauffeur die haar die 13e januari onder de wielen van zijn vrachtwagen kreeg op de T-splitsing Noorder Parallelweg en Hakselseweg. Tot dat moment is de man in zijn tientallen jaren als chauffeur, nooit met politie of justitie in aanraking geweest.

Het meisje moet in de dode hoek naast de vrachtwagen gestaan hebben. Volgens de chauffeur onzichtbaar, zelfs met alle spiegels waarmee zijn wagen was uitgerust, waaronder een zogenoemde dodehoekspiegel: “Maar als je daar recht onder staat, kan het nog mis gaan. Ik heb echt naar voren geleund om goed in alle spiegels te kijken en heb niks gezien.”

24 Karl Hammer Kaatee (5 februari 2008). Lynch-TV. Villamedia. <http://www.villamedia.nl/opinie/bericht/lynch-tv/>.

25 B. Luijpen, “Twee maal ‘levenslang’ na ongeluk vrachtauto”, *De Gelderlander*, 9 oktober 2010.

In dit bericht worden slachtoffer en chauffeur opgevoerd als de benadeelden van een tragische samenloop van omstandigheden: de chauffeur kreeg het slachtoffer onder de wielen. Deze woordkeuze maakt de chauffeur passief. De journalist had ook kunnen kiezen voor een uitdrukking die de chauffeur meer als actief presenteert, zoals aanrijden. Benadrukt wordt dat de chauffeur nooit eerder met politie of justitie in aanraking is gekomen en dat de chauffeur al het mogelijke heeft gedaan om goed te kijken om een dergelijk incident te voorkomen: dat bleek echter niet mogelijk. Nu hebben zowel slachtoffer als dader (de chauffeur) levenslang, zo suggereert het artikel.

In reacties op internet naar aanleiding van een krantenbericht over een ander incident wordt expliciet steun betuigd aan zowel slachtoffer als de chauffeur, die een kind op een stepje aanrijdt. Het kind bevond zich volgens omstanders in de dode hoek van de vrachtwagen; de chauffeur wordt door het OM vervolgd.²⁶ In veel reacties wordt de schuld niet bij de chauffeur gelegd, integendeel:

Het is al belachelijk dat er bij dit soort ongelukken een “dader” moet zijn. Alsof er sprake is van opzet! Er zijn twee slachtoffers, alleen leeft er slechts een van. Geloof maar dat zijn trauma even groot, zo niet groter is dan dat van de nabestaanden.²⁷

In de internetreacties zien we bij dit incident over het algemeen identificatie met slachtoffer en de chauffeur. Als er een schuldige of verantwoordelijke aangewezen wordt, dan is het de chaotische verkeerssituatie, de gemeente of de wethouder die niet heeft gezorgd voor een overzichtelijke verkeerssituatie.

Een thema waarbij identificatie met de dader vaak bevorderd wordt, betreft kindsoldaten. Diverse hulporganisaties hebben belang bij onze identificatie met kindsoldaten: dit bevordert immers donaties aan deze organisaties en draagvlak voor beleid en maatregelen tegen kindsoldaten.²⁸ Kindsoldaten worden dan ook vaak als jonge slachtoffers gepresenteerd, zowel visueel als tekstueel. Als al wordt gesproken over vrijwillige aansluiting bij een leger, dan wordt benadrukt dat het kind (niet: de jongere) nauwelijks andere keuzes had. Het dominante frame is dat van de kindsoldaat als slachtoffer. Rosen problematiseert dit beeld.²⁹ Hij bestudeerde de inzet en activiteiten van kinderen en jongeren in Sierra Leone, de Intifadah in Israel/Palestina en het Joods jeugdverzet tijdens de tweede wereldoorlog. Hij stelt dat de kinderen van enorm belang waren en zijn en plaatst vraagtekens bij het stereotype

26 <http://www.webregio.nl/t-gooi/home/artikel/210805/meisje-7-overlijdt-na-aanrijding-met-vrachtwagen-update.aspx?ref=hdc>.

27 <http://www.flitsservice.nl/phpBB/media/meisje-7-overlijdt-na-aanrijding-met-vrachtwagen-t53403.html>.

28 Zie bijvoorbeeld <http://www.worldvision.nl/images/pdf/kindsoldaten.pdf>.

29 D.M. Rosen, *Armies of the young: child soldiers in war and terrorism*, New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press 2005.

beeld dat kindsoldaten altijd onschuldige slachtoffers zijn van volwassenen die hen exploiteren. Dit beeld wordt volgens hem onder andere naar voren gebracht door diverse hulporganisaties van bijvoorbeeld de Verenigde Naties, het Internationale Rode Kruis en de Coalition to Stop the Use of Child Soldiers. Rosen betoogt dat het beeld van de onschuldige kindsoldaat noodzakelijk is voor hulporganisaties en mensenrechtenbeleid, maar dat in de vier conflicten die hij bestudeerde de werkelijkheid een stuk genuanceerder ligt: "the actual actions and behaviors of children subvert idealized concepts of vulnerability and innocence contained in human-rights discourse."³⁰

Identificatie met dader en contrast met slachtoffer

Rosen laat ook zien dat afhankelijk van iemands standpunt, en hoe informatie geframed wordt, mensen zich ook kunnen identificeren met daders en deze zien als slachtoffers, en zich kunnen contrasteren met slachtoffers, en deze zien als daders. Dit bevestigt het geconstrueerde karakter van beide categorieën. Een bekend voorbeeld van hoe slachtoffers en daders geconstrueerd worden in de media en in "the eye of the beholder" is de dichotomie terrorist-vrijheidsstrijder.³¹

No young Palestinian whom I have ever spoken to has questioned the justification of suicide bombing or its morality or has showed any concern for its victims. When the issue of victimization comes up, the bomber is regarded as the victim.³²

Wat voor de één een gelegitimeerde daad van verzet is, tegen onderdrukking en ongelijkheid, is voor de ander terrorisme waarbij onschuldige slachtoffers vallen. Ook in minder politiek getinte zaken is het mogelijk dat een dader geframed wordt als slachtoffer, waarbij identificatie met de dader en contrast met het slachtoffer wordt gestimuleerd. Bijvoorbeeld in gevallen van, door het publiek als gerechtvaardigd ervaren eigenrichting: de vrouw die na jarenlange gruwelijke mishandeling haar man doodt; de vader die de verkrachter van zijn 3-jarig dochtertje ombrengt; de man die de inbreker op heterdaad betrapt en slaat met een honkbalknuppel.³³ Alleen al of de woorden 'doden', 'ombrengen' of 'vermoorden' gebruikt worden, draagt bij aan de interpretatie van het bericht.

30 D. Rosen, 'Child soldiers: victims or heroes?', *FDU Magazine Online* 2005, <http://www.fdu.edu/newspubs/magazine/05sf/childsoldiers.html>.

31 C.J. Montiel & A.A. Shah, 'Effects of political framing and perceiver's social position on trait attributions of a terrorist/freedom fighter' *Journal of Language and Social Psychology* 2008, 3, p. 266-275.

32 Rosen 2005, p. 129.

33 In sommige gevallen sluiten situaties aan bij de rechtvaardigingsgronden (*justifications*) in het strafrecht, namelijk wanneer het gedrag (juridisch) gerechtvaardigd was.

Een concreet voorbeeld is de ‘vrouw & de doodgereden tasjesdief’, die zowel in de traditionele als in de nieuwe media veel stof deed opwaaien. Begin 2005 reed Germaine C. in Amsterdam een jongen dood die haar tas had gestolen. Minister van Integratie Rita Verdonk, zei destijds: “Als de jongen de tas niet had gestolen, reed hij nog gewoon op zijn scooter rond en zat de vrouw nu gewoon thuis.” Germaine C. werd op 6 maart 2008 veroordeeld tot 180 uur werkstraf wegens gevaarlijk rijden met de dood tot gevolg. Verdonk, die de uitspraak bijwoonde, zei dat de vrouw vrijspraak had moeten krijgen. Verdonk is niet de enige die in de media haar mening heeft gegeven. Diverse actoren, waaronder politici, gaan in verschillende media (e.g. kranten, televisieuitzendingen en internetsites) in op de zaak van de tasjesdief, waarbij vaak ter sprake komt dat het gaat om een jongen met een Marokkaanse achtergrond. Het Nederlands Juridisch Dagblad kopt in juli 2007: “Slachtoffer van tasjesdiefstal in 2005, Germaine C. alsnog vervolgd, reden: onderzoek en ernst feit”. Het artikel begint met: “Het slachtoffer van de Marokkaans-Amsterdamse tasjesdief Ali el B. wordt alsnog strafrechtelijk vervolgd vanwege het verkeersincident in de Derde Oosterparkstraat van Amsterdam, 17 januari 2005.”³⁴ En vervolgt later:

Jongeren van ver van de ‘buurt-delict’ (het multiculturele Amsterdam-Oost) kwamen opdraven om de daad van hun broeder te verdedigen en die van de vrouw op voorhand te veroordelen. ‘Iedereen steelt wel ‘ns wat’, riep een jochie luidkeels in de AT5-camera toen. De geplande stille tocht voor de tasjesdief werd op verzoek en gezag van burgervader Job Cohen afgelast.

De straatrover overleed kort nadat hij met een van zijn vrienden op een brommer de handtas had gestolen uit de auto van Germaine C. Elke burger is gerechtigd tot staandehouding, maar de ‘achteruit-staandehouding’ die op de diefstal volgde wordt nu in diverse modaliteiten tenlastegelegd (hieronder). Germaine C. had eerder die dag – 17 januari 2005 – haar auto al een keer in de achteruit gezet nadat een agent haar flitste op een snelweg.

Dit citaat benoemt het slachtoffer als “hun broeder”, “tasjesdief” en “straat-rover”. Dat het slachtoffer geen ideaal slachtoffer is, wordt daarmee direct duidelijk. In dit bericht, en ook in de diverse andere media, werd ook ingegaan op de stille tocht die familieleden wilden organiseren voor de dode jongen. Hierbij werden in kranten, op internetsites en op televisie beelden getoond van groepen mensen rond waxinelichtjes, die zo waren neergelegd dat zij samen de naam “Ali” maakten. Dit voorbeeld laat goed zien dat sommige mensen (de familie, de jongeren van ver die komen “opdraven”) zich verbonden voelen met het slachtoffer. Zij willen een stille tocht voor hem organiseren. Anderen contrasteren zich met het slachtoffer, en identificeren zich met de dader, de vrouw die haar tas terug wilde. Zij stellen dat als de jongen de tas niet had gestolen, hij nu niet dood was geweest. Mensen zijn

34 <http://juridischdagblad.nl/content/view/5424/53/>.

sneller geneigd zich te contrasteren met slachtoffers die niet geheel voldoen aan het stereotype van het ideale slachtoffer omdat zij tevens dader zijn, maar ook als zij bijvoorbeeld niet de 'gepaste' voorzorgsmaatregelen hebben genomen. Aan zo'n slachtoffer wordt (meer) schuld toegekend: het zogenoemde *blaming the victim*, een manier om vast te kunnen houden aan het idee van een rechtvaardige wereld. Een dergelijk delict, waarbij het slachtoffer meer verantwoordelijkheid toegerekend wordt, beoordelen mensen ook als minder ernstig. Een doodgereden tasjesdief verdient in hun ogen geen stille tocht.

Het citaat van het Juridisch Dagblad maakt ook duidelijk dat de vrouw die achteruit reed, en daarmee haar tasjesdief doodde, op haar beurt niet geheel onschuldig is: zij had al eerder op die dag gevaarlijk achteruitgereden. Met deze mededeling kan identificatie met de dader omslaan in contrast: Germaine C. kan dan rekenen op een stuk minder empathie. Ook in situaties waarbij mensen zich contrasteren met dader en slachtoffer, is van empathie geen sprake.

Contrast met dader én slachtoffer

In het geval dat iemand zich contrasteert met zowel dader als slachtoffer keert z/hij zich af van beide. Deze reactie zien we bij criminele afrekeningen; of bij gevechten tussen voetbalsupporters, tenminste als degenen die zich vergelijken met daders en slachtoffers niets met deze voetbalsupporters hebben: laat ze elkaar maar afmaken. In reacties op het weblog van Elsevier-verslaggever Gerlof Leistra over liquidaties valt bijvoorbeeld te lezen: "van mij mogen ze, als ze het maar discreet doen. Ruimt lekker op" en ook: "Het probleem is dat ze ook wel eens een geheel onschuldig persoon 'opruimen'...", wat impliceert dat het "opruimen van niet geheel onschuldige personen" eigenlijk geen probleem is.³⁵

Ook kan het contrasteren met dader en slachtoffer het gevolg zijn van het overeind houden van het idee dat de wereld rechtvaardig is: iedereen krijgt wat hij verdient. Dader en slachtoffer worden negatief afgeschilderd, of krijgen zelf de schuld van het gebeurde: het is hun verdiende loon; eigen schuld, dikke bult. Iemand die snel rijk wil worden door mee te doen aan een piramidospel, moet niet zeuren over misleiding, die had er gewoon niet in moeten trappen. Als je een auto koopt van 800 euro van een autobedrijf dat "al meerdere keren op tv geweest is bij Nederland undercover" dan is het "gewoon simpel als je nu nog opgelicht wordt door dit bedrijf dan is het echt je eigen schuld."³⁶ Kortom: als je een beetje nadenkt, hoeft je geen slachtoffer te worden van oplichters.

35 G. Leistra (11 augustus 2008). Liquidatie: jachtseizoen weer geopend. *Weblog Misdaad & Straf*. <http://www.elsevier.nl/web/10199037/Opinie/Misdaad-Straf/Liquidatie-jachtseizoen-weer-geopend.htm>. Wie zoekt op Google met de termen "laat ze elkaar" en "afmaken" krijgt ongeveer 71.000 treffers.

36 <http://forum.www.trosradar.nl/viewtopic.php?f=43&t=30335&start=20>.

3 VERDER ONDERZOEK: BEELD EN TEKST

In verschillende criminologisch relevante studies kunnen de vier verschillende sociale vergelijkingsprocessen worden getoetst. Dit is van belang om de mechanismen die spelen bij punitiviteit en ervaren rechtvaardigheid beter te begrijpen, en daarmee meer inzicht te krijgen in het draagvlak onder bevolkingsgroepen voor diverse gedragingen van de verschillende actoren in de strafrechtsketen.

Dergelijke toekomstige (experimentele) studies zouden bij voorkeur niet alleen gebruik moeten maken van tekst, maar vooral ook van beeldmateriaal. Al eerder is gewezen op de opmars van audiovisuele technieken in het strafproces, dat ook gevolgen heeft voor de Nederlandse procescultuur en representaties van daders, slachtoffers en het strafproces in de (nieuws) media.³⁷ Door de snelle ontwikkelingen op softwaregebied, de komst van nieuwe media en de brede publieke toegankelijkheid tot bijvoorbeeld mobiele telefoons met camerafunctie is het steeds makkelijker om visueel en auditief materiaal te produceren, te verzamelen en te verspreiden, voor en door iedereen. De informatie die in ons dagelijks leven op ons afkomt wordt steeds meer en vaker in de vorm of met behulp van visueel materiaal aangeboden. Deze toename van (onder andere) criminaliteitsgerelateerde beelden, in zowel de populaire cultuur als ook in het strafrechtelijk systeem maakt onderzoek naar de invloed en consequenties van deze beelden noodzakelijk. Verder onderzoek is des te meer urgent omdat studies uit andere disciplines (bijvoorbeeld de experimentele psychologie) laten zien dat beelden anders verwerkt worden en andere consequenties hebben dan tekst. Mensen onthouden een nieuwsbericht bijvoorbeeld beter wanneer daar een foto bij staat.³⁸ Ook blijkt fotografisch bewijs meer emoties op te roepen dan geschreven of gesproken transcripten,³⁹ en leidt dit in experimentele studies bijvoorbeeld vaker tot het schuldig bevinden van de verdachte en tot hogere schadevergoedingen voor het slachtoffer.⁴⁰

De hier beschreven processen van identificatie en contrast met slachtoffer en/of dader leiden tot verschillende reacties. Deze processen kunnen worden beïnvloed en gemanipuleerd met behulp van retoriek, de woordkeuze, diverse stijlmiddelen en meer in het algemeen door hoe een incident (of fenomeen) geframed wordt, zowel visueel als tekstueel. In een democratische rechtsstaat, en in onze mediamaatschappij, is inzicht daarin cruciaal om om te gaan met niet meer weg te denken fenomenen als lynch-tv en de stigmatisering van daders (en slachtoffers) op internet, bijvoorbeeld door politiewoordvoerders en persofficieren. Ook voor het dagelijks werk van journalisten, justitie en politie, en voor burgers in het algemeen zijn deze inzichten van belang.

37 M. Dubelaar & G. Vanderveen, *NJB* 2009.

38 David 1998; zie ook bijvoorbeeld Foos & Goolkasian 2005, 2008; Larkin & Simon, 1987.

39 K.S. Douglas, D.R. Lyon & J.R.P. Ogloff, 'The impact of graphic photographic evidence on mock jurors' decisions in a murder trial: Probative or prejudicial?', *Law and Human Behavior* 1997, 5, p. 485-501.

40 Whalen & Blanchard 1982.